

A MAGYAR NYELV JELLEMZŐ HANG- ÉS ALAKTANI SAJÁTSÁGAI.

Az összehasonlító nyelvbúvárlatnak alig van hálásabb feladata, mint azon sajátságok vizsgálata, melyek a rokon törzsek elszakadása után egyes nyelvek körében kifejlődtek; mert egyfelől élénkebben szembe tűnnek a rokonságot követelő egyezések, másfelől ezek foka s a különbözőségek kétségtelen adatokat szolgáltatnak a közelebbi vagy távolabbi rokonság megállapítására. Csak akkor fogjuk egész teljességében ösmerni az egyes nyelveket, ha az egyezés megkülönböztetés határait élesen megvontuk. Mondanom sem kell, hogy az efféle kutatások az ugor összehasonlító nyelvészetnek is új, de szükséges haladására fognak szolgálni. Fontosságukra nézve legyen elég megjegyezni, hogy egyes ugor nyelveket jellemző hangalaki sajátságok nyomán sikerült Budenznek az ugor nyelvek elágazását az eddiginél biztosabb alapon meghatározni (előbb a MUgor Szótárban 383—387. l., s még sokkal bővebben kifejtve a «Verzweigung der ugrischen Sprachen» című értekezésben, Göttinga 1879.; lásd ennek ismertetését fent 154—168. ll.).

A magyar nyelv jóval előbb szakadván el rokonaitól, mint a hol történeti szereplésünk kezdődik, igen természetes, hogy ezóta szintén fejtett ki számos olyan hang- és alaktani sajátságot, melyeket a rokon nyelvekben módosúlva vagy éppen nem találunk, s így méltán jelölhetjük meg ezeket mint speciális magyar nyelvi sajátságokat. Ezek közül legalább a szembetűnőbbeket óhajtom ezúttal összeszedni.

I. Hangtani sajátosságok.

1. Az ugor nyelvek általán egyféle szókezdő explosívát ismernek, a kemény *k*, *t*, *p*-t, míg a magyar *s* a zürj.-votj. az eredetibb *g*, *d*, *b*-t is megtartották, bár jóval kisebb számban, pl. *gerjed* — észt. *kirg*, lp. *kirjo*, md. *kirräze* | *dermed* — f. *tyrmiä* rigidus, osztj. *tarim* hart, streng | *domb* : vog. *tump*, észt. *tomp*, lp. *tobbos* | *bog* — zürj. *bugil*, észt. *pung*, eser. *pongo*, md. *panga*. Feltűnő, hogy a magyar és zürj.-votj. rendszeren ugyanazon szavakon tartják meg a lágy explosívát: *doro-szol-*, *dor-gál-*, zürj. *dor-*, votj. *dur-* | *diadalom*, votj. *dš-* | *dij*, zürj. votj. *don*, *dun* | *bonyol-*, votj. *biñ-* | *beder* zürj. *bíd-*. Ez egyébiránt csak annyit bizonyít, hogy e két nyelv még nem hajtotta végre az általános keményedést (Verzweigung, 10. lp.) A magyar népnyelv ma is szolgáltat adatokat, melyekben még nem történt meg teljesen a változás, hanem ingadozik, pl. *g—k*: *gövecs* és *kövecs* Nyelvőr III, 379. 429; *gelebem* és *kebelem* Ny. IV. 44. *guriga* : *karika* u. o. ; ilyen a *kazdag* és *gazdag*, *gamó* és *kamó*, *kajmó*; *göny* (Molnár Alb.) és *köny*; *d—t*: *döng*: *tönk* Ny. III. 141; *dömsi*: *tömzsi*, u. o. 324; *dudolás*: *tutulás* Ny. IV, 238; *b—p*: *bozdorja*: *pozdorja* Ny. III, 555.; ilyen a *benderít*: *penderít*, *bufa*: *pofa* stb.

2. Kizárólag magyar nyelvi fejlődés már, hogy a hol az ugor nyelvekben még *p* van, a magyar nyelv megfelelő kemény spiranst, *f*-et tüntet fel magas és mély hangú szókban egyaránt, pl. *fon-*: f. *puno-*, md. *pona-*, votj. *pun* | *fél-*: md. *pele-*, f. *pelküä-*, vog. *pil-* | *fül*: lp. *pelje*, md. *pilü*, vog. *päl* | *fa*: f. *puu*, votj. *pu*, eser. *pu* | *fesél*: f. *pääse*, vog. *pēseml-*. A *p* eredetire valló váltakozásokra a mai nyelv is nyújt példákat: *pustol* és *füstöl* Ny. III, 181; *pene* és *fene* MUG. 539. sz., sőt két fokkal hátrább maradvá: *belefordul* helyett *belebordul* Ny. IV, 44.; így azonos szók vagy egyazon alapszótól valók: *pukkad*: *fakad*; *parányi*, *por* és *forgács*, *farag*. E fejlődés oly általános, hogy *p*-vel kezdődő eredeti magyar szó igen kevés van, jöllehet a *b*-ből fejlett *p*-sek is szaporítják. A mi ezeken kívül van, részint szláv eredetű kölcsönvétel, részint kivételes hangesere vagy átvétel eredménye, pl. *kedig* és *pedig*, *köszméte* és *pöszméte*, *köp* és *pök*.

3. A mai magyar nyelv csak egyféle *h*-t ismer, ez azonban két forrásra vezethető vissza, a mennyiben megfelel neki az ugor nyelvekben részint a kemény gutt. explosiva *k* vagy a tovább fejlődött *ç*, részint dent. spirans *s* (mire másutt, pl. az indogermán nyelvekben is találunk analógiát), mely helyett némely nyelv a még korábbi dent. explosivát *t*-t tartotta meg, vagy szintén *h*-vá fejlesztette (finn); pl. gutt. ered. *h*: három = vog. *kōrom*, *çurum*, f. *kolme*, md. *kolma* | *hal* = f. *kala*, md. *kal*, cser. *kol*, vog. *kul*, *çul* | *hagy* = lp. *kuode-*, md. *kadi-*, cser. *kodo*, zürj. *kol'*, vog. *ku'* || dent. ered. *h*: haj (crinis) = osztj. *sogom*, votj. *si*, f. *hiukse* | *hét* (*hêt*) septem = vog. *sāt*, f. *seitsemä*, cser. *šem*, oszt. *tābet* | *hó* (*nix*) = lp. *sueve* f. *suve*. — A kétféle eredet mellett tanúskodik az a tény is, hogy sok *k*-val kezdődő szó tartozik a *h* elejű szócsaládokhoz, pl. a *hív*-tőhöz a *kív(-án)*; a *hull-* és *kull-* (*kullog*) is közös származásuak stb. (l. M.-UgSz. ill. cikkeit); de e mellett szól az is, hogy nyelvjárásiilag váltakoznak egyfelől *k*—*h*: *kankalék* és *hankalék*, *kúm-* és *húny*; másfelől a *cs*, *z*—*h*: *zabar* és *habar-*, *csurka*: *hurka* stb. Ma már nem érezzük a kétféle eredetet, de több mint valószínű, hogy ennek megfelelőleg kétféle ejtése is volt a *h*-nak a régibb nyelvben, és pedig a gutt. spiransból fejlett erősebb, a dentalisból eredett gyengébb hehezettű volt. A HB-ben még *chomuv*, *charmul*, *turchukat* olvasunk, s másrészt: *hug*, *horogvece*, de már itt is ingadozást látunk ugyanegy szó írásában is: *hadlava choltat* és *halalnec*. A gyengébb hehezetből magyarázható, hogy a *h* többször egészen el is enyészett; de eredeti meglétét igazolják a rokon nyelvek, melyekben az *s*, *t* máig is megvan, pl. *epe*: md. *säpü*, zürj. *sep*, f. *sappe* | *ev*-(enni): f. *syö*-, *sö*-, md. *seve*-, oszt. *täv*-, vog. *tē*- | *öl* (sinus): f. *syle*, cser. *šülö*, vog. *tel* | *ősz* (autumnus): f. *syykse*, lív *sügš*, vog. *täksi*, oszt. *sūs* cser. *šeže*, votj. *sizil* | így az *egér*, *arasz*, *ín* stbiben (l. Nyelvt. Közl. VII. k.: Magy. és f.-ugorny. szóegyezések.) — E gyengébb *h*-t ismerik még nyelvemlékeink: a Winkler-codexben olvassuk: *hörök*, *hige*, *hölel*, *hérettenk*, *hériz* (öriz); a Jordánszky-cod. *hew* = ma *ő*, 3-ik szem. névmás, melyen az ugor nyelvek még szintén megőrizték a dentalist: vog. *täu*, md. *son*, f. *hün*.

4. Vannak szavak, melyekben a magyar az ugor nyelvekbeli eredetibb *j* helyett *gy* fejlődést tüntet elő, ilyenek: *gyalog*, *gyors*, *gyökér*, *győz*, *gyógyúl* stb. (l. MUGSz. 160 s köv. ll.); *gyalog*: f. *jalka*

pes, lp. *juolke* pes, md. *jalga* pedibus, cser. *jol*, vog. *jol* (quod infra est) | *gyors* : vog. *jqr* (erő), oszt. *jur*, zürj. *jör* | *győz* : f. *jaksa*-valere, lp. *jokse* assequi (az ő magyarázható **gyojz*- közvetítő alakkal, mint *tüz* e h. *tujz*, *bízo*- e h. *bojzo*-). Ezekben a *gy* tkp. «csak dentalis előhanggal megsűrűdött változata a *j*-nek»; -- azért függnek össze érteményi egyezésökön kívül a *gyül* és *jő* szók, s ezért tapasztaljuk, hogy tájdivatosan máig is váltakoznak, pl. *gy*—*j*: *gyó* napot Ny. III, 285 : *gyaobra* = *jobbra* u. o. 178; *gyászol*: *jászol* u. o. 183; *gyánta*: *jánto* Ny. IV. 181; *gyász*: *jász* u. o; *gyühet*: *jöhet* u. o. 38. — A többi magyar *gy* egyrészt gutturalis *k*, *g* gyengülésének mutatkozik (tájny. *genge*: *gyenge*; md. *kenärde*: *gyönyörű*), másrészt a dentalis *t* (vagy ebből fejlett *s*, *š*, *č*) különfejlődése pl. *gyakor*: észt. *sagara*, f. *saura*; *gyér*: votj. *šer*, md. *šura*, f. *harva*; oszt. *türap*; — vagy végre az ugor *ń* változatának mutatkozik: *gyermek*: oszt. vog. *ńaurem*-; *gyohon*, *gyón*-: oszt. *ńuagom*.

5. Jellemzi a magyar nyelvet, hogy a szó elejéről szeret elhagyni egyes mássalhangzókat: így először is a *j*-t, mely a következő önhangzóba olvad, pl. a régi nyelvemlékekben: *jonkább*: inkább, *jorgossun* v. ö. irgalom, *johas*: ihas, *juharfa*: iharfa, *juhász*: ihász, *johtat*: iktat; sőt némely szó csakis *i*-vel maradt meg, jöllehet az ugor nyelvekben még *j*-vel kezdődik: *ideg*=f. *jäntehe*, oszt. *jündex* | *íz* (membrum)=f. *jäsene*, cser. *ježeň* | *iv*- (inni): f. *juo*-, *jö*-, zürj. *ju*-, lp. *jukke*-; — a *j* egybeolvadásának egyébként van némi nyoma a többi ugor nyelvekben is: *jö* és f. *itä*-, *chti*- | *jég*: cser. *ej*, *ē*. — Nagyon általános aztán a *v* eltűnése: *öt*=f. *viite*, md. *vetä*, oszt. *vēt*, (a vogulban már szintén: *ät*); *öl*=f. *vīle* fölhasítani; az *s*, *z*, (*t*) eltűnésére, közvetítő *h* után, már a 3. alatt láttunk példákat. Figyelembe veendő itt, hogy a *v*, *j* eltűnése rendszeren hosszabbítja a tövocalist: *év*=lp. *ihe*, *jake*, észt. *iga*, md. *ie*, *i*, cser. *i*, *ī* | *áldoz*- (leáldoz a nap)=f. *valka*-, md. *valgī*, cser. *vol*- | *új*=f. *joutse*, lp. *juoks*, oszt. *jogot*; s a hol elrövidültnek látszik, régente bizonyosan hosszú ejtésű volt, így: *imádjuk*, *ize* a HB-ben *rimaguc*, *vize*, s a rokon nyelvekben is: f. *jumala* isten, cser. *jumo* isten, *jumuld*- imádkozik stb.; ezzel ellentétben a *t*-ből fejlett spiransok: *s*, *h* nyom nélkül eltűnnek, l. 3. alatt *epe*, *ev*, *öl*; *egér*=f. *hiire*, liv *īr*, lp. *šńara*, vog. *tānger*, oszt. *teñer*, votj. *šir*, md. *šejer*. — Az ugor nyelvekben mindenütt *t*-vel kezdő alak felel meg a magyar

az, ez-nek, de nyoma van még ezekben: *ta*-val, *to*-va = az, *ta*-hát = akkor. — Az első szem. névmás f. *minä*, cser. *meň*, votj. *mon*, md. *mon*, zürj. *me*, lp. *mon*, oszt. *ma*, vog. *äm*, s a magyar: *én* (röviden *ennen*-magam); a többesben a magyar is megőrizte az *m*-t: *mi*. — Tájdivatos elhagyások: *égmond* = megmond Ny. IV, 84; *égharagszik* u. o.; *tüstént* és *üstént* Ny. III, 323; hiszén: *iszé* Ny. III, 319; sőt magánhangzó elkopására is van eset: 'jesztő fa Ny. III, 565. 'jándék Ny. IV, 427. A *zászló*: *ászló*, *záp*: *áp*, *zacskó*: *acskó*, *zúggó*-*uggó*-ban a *z* eltűnését szintén magyarázhatnók egy közvetítő, gyengén ejtett *h*-val, bár adatok híjában e magyarázat most még hypothesis marad.

6. Máskor ismét meg bővíti a magyar nyelv a szók elejét; rendes ez idegen szóknál, hol hangtorlatot kell elosztatnia: *iskola*, *István*, *istráng*; de egyebütt is: *iszánkóz* = csuszkál Ny. IV, 284; *huborka* u. o. 287., *buborka* Ny. III, 282.; *vérdít* = ordít u. o. 525., *vires* = üres Ny. IV. 81., mi bizonyosan az eredetibb alaknak megőrzése s így az *ordít*, *üres* mai alakja inkább az 5. alatt elsorolt kopások közé tartozik. Erre egyebiránt a rokon nyelvek is bőven szolgáltatnak példákat: *váll* = f. *olka*; *vár*: vog. *ür*; *varr* : cser. *vurg*- és *org*-, *urg*-; *velő*: f. *ydime*, oszt. *velem*, md. *udeme*; *val*-, zürj. *völ*-, votj. *val* : f. *ole*-, md. *ule*-, vog. *ol*- stb.

7. Különös változás még a szó elején a *k*: *t*, a mennyiben hasonlót csak elvétele találunk az ugor nyelvekben; azért csak mint kivételt jegyezzük fel a *telek*, *torok*, *töpöröd* szókat; *telek* = zürj. *köl*, vog. *kuali*, oszt. *kel*, f. *köyte*; *töpöröd*: észt. *kíprase*, f. *kíperü*, lp. *kebranc*, zürj. *kör* (tájdiv. a magyarban is: *köpöröd*); a *torok*-nál csak az oszt.-vog. mutat még *t*-t: *tur*, *turr*, a többiben *k*: f. *kurkku*, md. *kurga*, zürj. *gorš*, lp. *karas*; ép így a *kerek* általános *k*-ja ellenében *t* a cser. *tertež*-ben (l. MUGSz. ill. czikkjeit). A *k*—*t* nem lehet egyenes hangfejlődés, csak kivételes hangugrás, minőt a mai tájnyelvben is találunk: *kurkál* és *turkál* Ny. III, 181; *köp* és *töp* Ny. IV, 328. — Ilyen kivételes váltakozás, mely nem alapúl szabályszerű hangváltozáson, a népnyelvben máig is számtalan van: *józan*: *rózan* Ny. IV, 236; *kotorász*: *potorász*, *köszméte*: *pöszméte*, *kedig*: *pedig*, *sillent*: *fillent* Ny. IV, 142; *liba*: *riba*: *zsiba* Ny. III, 513. Ez utóbbira a zürjén-votjákban találunk analogiát, amannak *r*-je

helyett ez *š* (*ds*)-t használ: *rit*: *žit* este, *römid*: *žomít* szürkület (l. Verzweigung stb. 9 lp. s még többet a MUGSz. 640 lp.)

8. A szóközépi és szóvégi mássalhangzókon is érdekes fejlődést látunk. Így mindjárt az ugor nyelvekbeli *ng*, *nd*, *mb* a magyarban szinte kivétel nélkül egyszerű lágy explosivává fejlődött, mit a magyaron kívül kisebb terjedelemmel még csak a zürj.-votjákban s a lapp nyelv egyik ágában találunk, pl. *g*: *szegni*, oszt. *senk*, *señ*-; *mög*(ött), cser. *möngö*, lp. *mange*; *meleg*, oszt. *mëllenk*; *jég*, oszt. *jenk*, lp. *jägñe* || *d*: *adni*, f. *anda*-, md. *ando*-, zürj. *ud*-, lp. *adde*-; *harmad*, f. *kolmande*, lp. *kolmad* || *b*: *hab*, vog. *kump*, oszt. *žump*; *háború*, md. *sumbra turbidus*, f. *sombelo gewirr*; *nagyobba*-, f. *süremba*, lp. *stuorabbo* stb. — Hogy a magyar *g*, *d*, *b* eredetileg csak ugyan *ng*, *nd*, *mb* volt, annak még máig is láthatók nyomai. Nyelvtörténeti tény ugyanis, hogy a nyelv valamely változást vagy fejlődést nem hajt végre egyszerre az egész nyelven, vannak mindig nyomai a régi alaknak is; így váltakoznak: *lézeng* és *lézeg*, *hajlong* és *hajlog*, *bolyong* és *bolyog*; *hajlandozik* és *hajladozik*, *penderít* és *pederít*, *játszond* (Margit-leg.) és *játszod*; máskor a kettőzés vezet nyomra: *csügg* = *csüng*; *nagyobbat* = f. *suremba* stb.; — más esetben pótló nyújtás egyenlíti ki az *n*, *m* elvesztése által származott hangürt: *ád* = f. *anda*-; *ág* = f. *onge*; *hág* = vog. *kang*-, *žang*-. Az *ing*, *kendő*-félékben az *ng*, *nd* nem eredeti, hanem összevonás által származott: e h. *ümmög*, *kenedő*; egyedül kölcsönözött szókban találjuk meg: *korong*, *dorong*, *rend*, *galamb*, *goromba*, *gomba*, melyekben a lengyelt kivéve. ma már a szláv nyelvek is elvesztették az *n*, *m*-et; de akkor, mikor a magyar kölcsön vette, meg kellett lenni, mert hallás után vette át.

9. Az északi ágnak a lappot kivéve minden tagját jellemzi az eredeti ugor *d*-nek (melyet a déli ág s a lapp ny. megtartottak) *l*-re változása, pl. *alo*- (*aluv*-, *alud*-, *álom*) = md. *udo*-, *udi*-, lp. *ode*-, oszt. *äd*, *ödam*, vog. *olom*, *ulm* | *velö* = f. *ydime*, md. *udeme*, lp. *ad-dem*, oszt. *vëdem*, *vëlem*, vog. *valem* | *nyele* = md. *ned*, lp. *nad-da*, vog. *näl*; szintígy a *tele*, *lelni*, *szalag*, *nyaláb*, *telek* szókban. Ugyanezt látjuk az abl. *ól*, *öl*-nek *l*-jében, melynek a déli ugarságban megfelel *d*: f. *-da*, *-dä* (*ulkoa*, *ulgoda* h. kivülről); md. *-da*, *-do* *-de* (*vasoldo* távolról); lp. *-d*, *-t*; magy. *-l*: (*hazól*, *mellől*, *alól*); —

oszt. vog. *kamil* kívülről, *numel* felülről. — Gyengült alakjában *j*-vé változik *l* (*ly*)-en át, pl. *új* (novus): f. *űde*, zürj. *víl*; *máj*: oszt. *mugol*, vog. *majt*; *szív* (e h. *szíleve*, *szíjeve*): zürj. *sölöm*, f. *sydäme*. (Mindezekre bőségesen hoz fel példákat Budenz a Nyelvt. Közl. X. k. «Denom. igék az ugor nyelvekben» s a Verzweigung stb. 27—31. ll.) — Tisztán magyar nyelvi sajátosság már az ugor *d*-nek *z*-re változása, pl. *kéz*, *keze* = f. *käte* (*küde*), lp. *kät*, *käte*, cser. *ket*, *kid*, md. *küd*, oszt. *kēt*, vog. *kät*; *ház*, *haza* = f. *koto* (*kođo*), lp. *kote*, oszt. *žöt*, *žät*, md. *kud*, *kudo*, cser. *kudo*; *száz* = f. *sata*, (*sada*), lp. *čuote*, oszt. *söt*, vog. *sät*, md. *šada*, cser. *šüdü*, *šuda*; így: *fazék*, *tegez*, *tüz*, *víz*, *igaz* stbiben. A *víz* (= ug. *vede*) szónak eredetibb *d*-jét megőrizte még az őrségi nyelvjárás: *vides*; e *d* elgyengülése által lett az *ügy*: Fekete *ügy* (Cserna voda, Schwarz-wasser). A dunántúli *vedel*-t a MUGSz. (591. l.) nem a *víz*- (*vede*-) töből magyarázza, hanem a *vezet* = f. *vedä*- frequentativumának tartja. A gyengülésre példa még: *hagy* = md. *kado*; *fagy* = oszt. *pot*.

10. Ide jegyezhetjük még az *l*: *v* cserélkezését is, pl. *hideglövés* = *lelés*, *csalán* = *csórány* Ny. IV, 175., *belül* = *bévül*, *kívül* = *kilöl*, *hová* = *holyá* Ny. V, 181. Ide valók még: *lápa* és *vápa*, *lék* és *vék*, *lép* és *vép*; *körcetni* a *köl*-igétől való, e h. *kölet*, MUGSz. 17. sz. Szintígy: *bév* (bő) = f. *melgedä* (v. ö. *mély*). — Az *l*-nek *v*-vé gyengülésére az ugarságban csak a zürjP.-ben találunk analog eseteket: *vebal* = zürj. *lebal*-, votj. *lobal*- röpülni | *vokt* = *lokt*-, votj. *likt*-jönni | *run* = *lun* nap | *vij* = *lij*- löni | *rud* = *lud*, votj. *lud*, mező. —

11. A magyar tájnyelvben igen rendes egyes mássalhangzók eltűnése; ilyenek leginkább a szóvégi *l*, *r*, *t*, *d*, *z*; pl. *paczó* Ny. III, 327; *ablakná* u. o. 234; *minggyá* u. o. 32.; *éccé* u. o. 31.; *megin* u. o. 322; *gerez* u. o. 89; *asszonyhó* u. o. 279. stb.; de szóközepén is: *tőfa* = *tölgyfa* Ny. III, 231; *páca* u. o. 327, *vásál* u. o. 184; *majnem* u. o. 319.

12. Az önhangzókat illetőleg nyelvtörténeti adatokkal igazolható, hogy ma magasabb hangnemből (tonart) beszélünk mint a régiek, vagyis régente a rövid önhangzókat a mainál egy fokkal zártabban ejtették; így a HB-ben *muga*, később *moga*, ma: *mága*; *hug*: *hogy*; *nopun*: *napon*; *zurus* ut (1270. okl.) — szoros út; *porlog*

1265, de 1317. már *parlag*; sőt még tovább ment a fejlődés: *for-gács, por, parányi, pirányi*; *szalad*: *szilaj* tkp. futó, gyors (l. MUGSz. ill. cikkeit.); ép így a magashanguaknál: HB. *zumtuk* (*szüüntük*) — *szömötök, szeméték*; *kukenus* 1261. — *kükényüs, kökényes*; KT. már felváltva: *num* (*nüm*) és *nëm*; HB. *igg*: *égyg*; *mig*: *még*; *Zyntha* 1264. — *Zénta*; *küszöb*: *közép* MUGSz. 48—50 ll. Ugyanerről tesz tanuságot a mai tájnyelv is, midőn felváltva használja a regibb s újabb alakot: *türis tövis, gyükér gyökér, küves köves, magos magas*, (1231. *mogos*); bizonyító erejűek a kölcsönvett szók is: HB. *paradisum, -om*; *vnuk*: *unoka* és *onoka*; *potok, oblok* = *patak, ablak*. A HB-beli *ozut* o-ja ma is megmaradt a töle szárm. *ott, onnan, oda* szavakban, minek eredetisége mellett a rokon nyelvek is tanúskodnak: *az, oz* = cser. *tudo*, lp. *tuot*. A HB-beli *turchucat* eredetibb u-ját igazolja a rokon nyelvekkel való egybevetés: f. *kurkku*, md. *kurga*, vog. *turr*, oszt. *tür*; *igg* (égy): oszt. *i, it*, cser. *ikte*, md. *ifkä*, f. *yhte*. (Ugyane tárgyat fejtegeti s számos példát hoz fel a régi nyelvből (codexek, oklevelek) Simonyi Zs. Nyelvőr VIII, 481—7 ll.)

13. Jellemző a magyar nyelvre az is, hogy megrövidít oly hangokat, melyek a rokon nyelvek s a régi magyar nyelv tanúsága szerint hosszúk voltak. E rövidítést mintegy szemünk előtt hajtja végre a nyelvszokás: *ád* és *ad*, *hágy* és *hagy* felváltva használatosak; *nézni, ész* a székelységben: *nezní, eszt*; *férfi, mérges* az Órségben: *förfi, mörges* stb. *Lészek, tészek, mérész* (audax) stb. még századunk elején is széltében divatoztak az irói nyelvben, ma legfeljebb költők használják; *fel, föl, fal, hegy-ről* azt hihetnők, mindig rövidek voltak, de a régi nyelvmélekek ellenkezőt mutatnak; a rokon nyelvek is számtalan rövidnek ejtett szó hosszúsága mellett tanúskodnak. Nyelvmélekeink közül különösen jellemzi az Érdy-codexet a sok hosszú hangzónak megőrzése (l. ismertetését fent 55—72. ll. pl. *ffaal* = *fal* (paries), f. *puole*, vog. *pāl*, votj. *pal*, osztj. *puñil* (ez utóbbi egy eredeti *p_ong_ol_o*, felvételét ajánlja, melyből *p_og_ol_o*, majd *p_ol_o* lett, épúgy mint *n_ong_ol_o*-ből osztj. *noñil*, m. *nyál*); a *fál* mellett szól magashangú mása is, a *fél* (*fél*) (l. MUGSz. 491. l.); *heegy* hosszúsága mellett szól az Érdy-codexen kívül a f. *kärke*, azaz *kärke* e h. *kälge* s itt az *l* a *d* (*gy*) hang előtt a hangzó pótnyújtásával eltűnt; *helgy*-ből *heegy*, *hegy* (mint a f. *jälge*-ből *jelgy*, *jeegy*, *jegy*, vagy a md. *kelge*-ből *kelgy*, *keegy*, *kegy* (gratia), s ma is: *völgy*,

tölgy, föld = vögy, tögy, föld, de ezek még újabbak s nem rövidültek meg). A *lesz, tesz*, stb. töje az Érdy-codexben mindenütt *ee*-vel van írva. A hol pedig se a régiség, se a rokonság nem bírja megmagyarázni a hosszúságot, ott kétségtelenül a hangsúly ereje működött, mely a szó első tagját a magyarban nyújtással is szokta conserválni, így adhatjuk okát az *ál-om á-jának*, melylyel szemben az ugor nyelvek csak rövid hangzót tüntetnek föl (l. 9. alatt); ép így *vér = f. vere*, oszt. *ver*, zürj. *vir*, md. *ver*, cser. *vür* stb.

14. Míg a hangsúly a szó elejét nemesak megőrizte eredetiségében, de meg is nyújtotta a ráfektetett nagyobb nyomaték által: addig a hangsúlytalan részek nagymérvű kopást szenvedtek, úgy hogy a szóközépi s szóvégi hangok elrövidülése, egyberántása általánosan jellemzi a magyar nyelvet: a HB-ben még *vilagbele*, *uruzagbele*, később *bé-* ma csak *be*, s a magyarban különösen megtartott hangvonzat szerint: *ba*; *messzé, odá, hová* ma röviden hangzanak; az Érdy-codexben a birtokos-ragos alakok: *kezee, fejee, testee* (megelőző *kezeje* stb. helyett), ma már: *keze, feje, teste* vagy nyelvjárásilag: *kezi, feji* (mint *messzé: messi*). Ép így tűnt el a tárgyas ragozás *ja* ragja: *hadlava* azaz *hadláva (hadlája) = hallá*, a mint a középkori codexekben ált. *adnája = adná*. — A 3-ik személyben régente minden igén meglehetett a *va-n, megye-n-beli n*; ma csak egy-kettőn, itt is kiveszöben: *viszen, hiszen* — *visz, hisz*; — szintígy régibb *akkoron* v. *akkort* helyett: *akkor*; — sőt a népnelv még tovább megy: *ból, böl h. bú, bü*; *nem tom = nem tudom; aszongya = azt mondja, kéne = kellene*, stb.

II. Alaktani sajátosságok.

1. A magyarban, egyik leggyakoribb frequentatív-képző a *g* eredetibb *ng*-ből, melynek mását egyik másik ugor nyelvben is találjuk. Magyar nyelvbeli sajáttság már az, hogy többféle frequ. képzőt kapcsol a *g*-hez, mit az ugarság egyéb ágaiban hasztalan keresünk. Ilyen képzőbokrok: 1. *ng + l = -gol-, -göl*: *vonagla-, dörgöl, szorgol*; 2. ugyanez közbevetett *j* képzővel: *ng + j + l = -gál, -gél*: *dorgál, taszigál, hagyigál*; 3. frequ. *d*-vel; *d + gál = dogál, dögél*: *álldogál, üldögél, mendegél, iddogál*; 4. az *l*-t elül téve, *l + ng = log, lög*: *haj-*

long v. *hajlog*, *kullog*; előfordúl a lappban is: *jabme-*, halni: *jamalge-* elájúlni (mintegy haldokolni) stb.; 5. de már csak a magyart jellemzi az, hogy az *l*-et *r*-vel is fölcseréli: *kótorog*, *vánszorog*, *nyőszörög*, *könyörög*, *sustorog*-, *tántorog* stb.-beli *-r-g* igen gyakran használt képző; az *r : l* változás egyéb körülmények közt is közönséges: *parozsna* és *palozsna* Ny. III, 88.; *vőfér* = *vőfél* u. o. 179.; *karázli* u. o. 282; *kalatyol* = *karatyol* Ny. IV, 183; *faralya* = *fal alja* Ny. III, 524. (*l-r* változását a szó elején is l. 7. alatt); — 6. előfordúl az *r* mint freq. képző egyedül is e két szóban: *tipor*, *dicsér* (l. Jegyz. az Ugor összehasonlító nyelvtanhoz 11. §.), melyekben az *r* valószínűleg ismét csak az *l* frequ. képző változatakép szerepel.

2. A momentán képzők egyenkint szintén megegyeznek az ugor nyelvekbeli képzőkkel, csakis a képzőbokrok tüntetnek föl eredetiségeket. De van mégis egy különös fejlődés; t. i. a moment. ugor *m*, mely a magyarban is rendszeren *n*, *m*, két esetben *v*-re változik: *tolvo-* és *dívo* szókban; *tolvaj* = vog. *tolmaqz* lopó, vogK. *tulmez* (titkos), *tulment-* (lopni), oszt. *lolmi-* (lopni); alapíge tehát: *tul-* és *m* mom. képzővel *tulm-*; a *v = m* változás a magyarban közönséges fejlődés (*nyelv* = vog. *nielm*, lp. *nielme*; *név* = f. *nime*, oszt. *nem*, md. *leme*, cser. *liim*; *szíve* = f. *sydäme*, zürj. *sölöm*, oszt. *sem*, vog. *sim*); — *dívo-*, *dívo-* (*d_siv_s*) valere (*dévaj* úgy mint *tolvaj*): *dí(d_sj)*-től (l. MUgSz. 259 sz.). Csak a magyarban fordul elő: 1. *k + m* két mom. képző: *-kan*, *-ken*: *rikkan* (*ri_v-kan*), *serken* (v. ö. *ser-ény*, *sür-ög*), *bukkan* (*buv-kan*), *csökken* (*csöv-ken*); 2. a mom. *k +* frequ. *s* vagy *l*-vel = *-kosz*, *-kösz*, *-kos*, *-koz*, *-köz*: *marakosz*-, *veszekesz*-, *futkos*, *vá-rakoz*, *adakoz*-, *emlékez*-; — 3. *-kol*, *-köl*: *tuszkol*, *hánykol*(-ódik); — 4. közbevetett *-j* képzővel, mely vocalisnyújtást idéz elő: *-kál*, *-kél*: *turkál*, *vájkál*, *véskél*, *áskál*. — Frequ. + mom. képzőbokrok kizárólag a magyarban jönnek elő: 5. *-j + m = án*, *én*: *bocsán*(-andó bűn), *kíván*, *ugrán*(-dozik), *sírán*(-kozik); ide vehető az: *'an*, *'en* is: *toppan*, *csörren*, *loccsan* stb., hol a kettőzésből azt kell következtetnünk, hogy az *-an*, *-en* előtt egyéb mássalhangzó is volt, mely aztán a tövégi mássalhangzóhoz hasonlult; — 6. *-j + m + t = ánt*, *-ént*, *-int*: *illetént* (Geleji Katona), *mondánt* (u. a.), *érent*, *nyomint*, *teként*, *vágint*, *emelint*, *dobint*; — 7. *-ng + t = gat*, *-get* (melyben a *t* mom. és különbözik a *forгат*-beli causativ *t*-től): *béget*, *vonogat*, *hivogat*, *veszteget* stb. (l. Jegyzetek az ugor-magy. össz. nyelv.-hez

13—20 §.) A magy. *-ajt, -ajt (-ét, -ít)* némi analogiája a f. *-hta, -htü (-akta, -ähtü)*-nek, azért nem is hozom fel a specialis magyar nyelvi sajátosságok közt.

3. Különös jelenség a magyarban, hogy az ugor nyelvekkel egyező causativ *t* mellett még *l*-et is használ a causativ érték kifejezésére, ezekben: *aszal* (aszik), *hízal* (hízik), *vásal* v. *vásol* (vásik), *agylal* (fagy), *érel* (érik), *növel* (nö, növ). Egyébiránt az *l* és *lal* denominativ képzők s így könnyen azt sejtethetjük, hogy némely ilyen *l*-es causativum (pl. *fagylal, hízal*) nem igei, hanem névszói tőtől való. «Névszói töre utal a *hízal*- (saginare) denom. alakú ige, mert különben, ha t. i. csakis a *híz* ige volt meg, a *saginare* fogalmat most jóformán *t* képzős caus. (*hízat, hísz*) fejeznék ki.» (l. MUGSz. 72 lp. a *háj* cikk végén.)

4. A deverbális névszóképzés közt különösen azon képzőbokrok érdemelnek figyelmet, melyekben előző igeképzőhöz járúl a névszóképző, miután az illető igeképzés már kiment használatból; így 1. frequ. *l*-vel: *félelm, hatalm*; — 2. frequ. *d*-vel találunk az ugor nyelvekben is (f. *-nto, -ntö, zürj. <öd, votj. <et* stb.), de *l*-et csak a magyar függeszt hozzá = *nd + l: veszedelm, birodalm, győzedelm* stb.; — 3. tisztán mom. *t*-t szintén találunk az ugor nyelvekben (magy. *-at, -et*), de a magyar azon kívül: *-tal, -tel*-t is használ: *tétel, jövetel, hivatal*: és *k*-val: *érték, mérték*, megjegyzendő még *-tok, -tek* is: *birtok, éték*.

5. Valamint a deverbális, úgy a diminutiv névszóképzőknek is egyenkint találunk hasonmásaira az ugor nyelvekben, de a képzőbokrok, a többféle képzők összekapcsolása itt is jellemzi a magyart. Így a deverb. *j* (*g*) és dimin. *n* és *k* vagy mind a három is együtt; 1. *ja + n = -ány, -ény: serény, silány, sövény*; — 2. mom. *m*-vel, mely *v*-vé is lesz = *-mány, mény, -vány, -vény: tudomány, gyűjtemény, vetemény, sütemény, adomány; irtovány, tanítvány, kelevény, szökevény*; — 3. dimin. *k*-val = *ánk, énk* (v. ö. *tönk*): *nyulánk, félénk, nyalánk*; — 4. *ja + k + n = -ékony, -ékeny: mulékony, engedékeny*; régebben még *n*-vel: Molnár Alb. *aluszéken, feledéken, féléken*; — 5. *ja + k = -ék: maradék, keverék*; — 6. *-j + k* vagy *-j + t: sötét* e h. *söték, szunyák* v. *szunyáta* (v. ö. *nyuszt* és *nyuszka*

cselőke v. *cselőte*); —7. *ej + d* (dimin.): **segejd* = *segéd, tulajdon*; — 8. végül megemlíthetjük mint sajtóságos dimin. képzőt az *-ó, ő* vagy *-ú, ü-t*: *kígyó, olló, hattyú, könnyű, odú, keserű* és dim. *k*-val: *buczkó, furkó, bunkó, tönkő* (l. Budenz, Jegyz. az ugor-magy. ősz-szehas. nyelvtanhoz 41. §.)

6. A nom. possessoris-képző *-s* és *< ú, ü (ó, ő)* megegyez a rokon nyelvekkel; csak egy összetétel által lesz kiváló a magy. nyelv: *ó + k* (dim.) = *ók, ök*: *pofók, szemök, fülök, hasók* (lásd u. o. 48. §.)

7. A nom. possessoris-képző magyar *s* a finnel egyezőleg képez nom. loci neveket; a magyar ehhez többször még a dim. *d-t* teszi vagy csak ezzel is képez helyet jelentő tulajdonneveket: *Bükkösd, Hidasd, Kokasd, Nádasd, Disznósd, Kövesd*; *Mogyoród, Füzed, Aszód, Telegd, Ságod*; a *d* váltakozik *gy*-vel: *Egregy, Szilvágy, Füzegy* stb. A nom. poss. *s + k* dimin. is: *Nádaska, Kendereske, Mogyoroska* stb. (lásd u. o. 50. §.)

8. «A nom. abstractum az ugarságban csak aránylag későn alakúlhatott, mert csak egynehány nyelvben találunkilyent, még pedig nem egyazon képzővel s részint a nélkül, hogy a képzővé vált szó a jelző alapszóhoz teljesen assimilálódott volna» (l. u. o. 53. §.) — A magyarban a nom. abstr. képző a *-ség, s* a hangrend törvényei szerint újabban *-ság*, mely eredetileg önálló szó volt. A képzők t. i. eredetileg minden nyelvben önálló szók voltak s maig is mutatkoznak erre példák (u. o. 4. §.). E képzők egy része gyakori használat s ebből folyó kopás, változás folytán rövidebb s symbolicus lett, míg más részök teljesebb maradt s ráismerünk az összetételre. Ilyen a magy. *nyáj*: (mindnyájan) és *-nyi*: *annyi*; — *-beli, -féle, -szerű, -volt(a)*; *-hat, -het, -kora* összetételszerű képzők; ilyenek, hogy csak a rokon nyelveknél maradjunk: f. *-kunta*, észt. *kond*; f. *-kasa, -küsä* (most *-kaha, -kaa*, nom. *kas*); zürj. *lun* (nap): *tomlun* (fiatalság), md. *ši, èi* (nap): *parši* (jószág, vagyon). — A *-ség* már teljesen elvesztette önállóságát, kénytelenek vagyunk tehát hypothesisekhez fordulni, hogy alakját s jelentését megfejtjük. Toldy (Magy. Nemz. Irod. tört. Pest 1852. I, 196. l.) azt mondja, hogy a *-ság* az eredeti alak, s a «*-ség* némely mélyhangú szókban (*tisztaség,*

magasség) szintoly aberratio mint Tinódi *szerencsája*». Hogy a *ség* korán alkalmazkodott a hangrendhez, mely a magyarban különben is nagyon kifejtett, az bizonyos; de épen ez mutatja az eredetibb alakot, hogy még később is fordul elő: *magasség*, mert a nyelv, mint főnebb már említők, egy-egy fejlődést nem hajt végre egyszerre, hanem lassankint és sokáig vagy mindvégig marad nyoma az eredeti alaknak. Tudjuk, a göcseji nyelvjárás mennyi eredetiséget őrzött meg a *kapável*, *fúznaik* stb. formákkal. A nyelvtörténeti emlékek a *ség*-et mondják eredetibbnek, azért Révai szintén ezt vallja elsőbbnek. Révai ugyanis (Antiqu. Litt. Hung. 37. §.) azt mondja, hogy a *ség* azon szónak, melyhez hozzáfűgesztetik, bőséget fejezi ki = copiam, abundantiam, körülb. a latin *-tudo*, *-tas*-nak felelvén meg, s legkevesebbé sem kételkedik, hogy eredetileg *ség* volt s csak későbbben változtatta át hangzóját, mint a *szer*, melyet ma szintén két alakban használunk. Eredeti jelentését Budenz a f. *sää* (idő, időjárás) szóval hozza kapcsolatba: *lumi-sää* tempestas nivosa, *kova*, v. *paha sää* kemény, rossz idő; a *sää*-nek a *ség* épen olyan alaktársa mint *jää*-nek *jég*. Ide vehető a md. *ši*, *çi* = nap is. — A *ség* ered. jelentése e szerint «időtartam» volt, s innen átvitte a nyelv «állapotra», s később a helyre vagy tárgyak kiterjedésére is: *boldogság*, *szegénység*, *mesterség*, *síkság*, *katonaság*, *mezőség* stb. Ha jelentésére találunk is analogiát (v.ö. zürj. *lun*: *tomlun* ifjúság), alakra, külső fejlődésére nézve minden esetre egyedül áll a *ség* az ugarságban, s azért a magyar nyelv speciális sajátságai közül ki nem maradhatott.

9. Szóképzésről lévén szó, említsük még meg a magyar pluralis képzését, mely elütőleg az indogermán nyelvektől, a névszótón történik az egész ugarságban, s ezért a numerust jelölő szórészt még a szóképzőkhez kell számítanunk, melyektől csak abban különbözik, «hogy nem vétetik további (fogalom-módosító) tőkép-zés alapjául.» Az ugor nyelvek legnagyobb része *-t*, illetőleg *-d* (*-l*)-vel képezik a többes számot, egyedül a lapp és a magyar nyelvek térnek el, a mennyiben a lappF. *-k* (lapp S. *-h*(^o)-val, a magyar szintén *k*-val képezik a pluralist: *házak*, *kövek*, *hosszánk*, *hosszátok*, *kériünk*, *kértek*, *tudnak*. Jóllehet egészen különböző alakúnak látszik a *t*- és *k*-képzés, mégis összeegyeztethető, illetőleg kimutat-ható, hogy eredetibb a *t(d)* alak. Mert egyrészt az ugor nyelvek

egyazon csoportjában (vog. oszt. *t*, — lp. magy. *k*) mutatkozik a *t* : *k* váltakozása, másrészt a lapp nyelv szolgáltató világos adatot, midőn *k*-t használ oly esetben is, hol bizonyosabb a *t* eredetisége, pl. az egyes-sz. 2. szem. *lojak* olvasol, *lokkik* olvasál (a finnben amaz : *lu'et*, emez : *lu'it*) ; a *t* : *k* tehát egyszerű váltakozás, melyre a magyarban is láttunk példát : *szunyák*, *szunyáta*. E *t* azonban még eredetibb *d*-re vezethető vissza. A finn ny. egymaga sokat bizonyít, némely dialectusa még *d*-vel élven (pl. ész : *karjad*, *kived*) s ragozás közben úgy bánik a *t*-vel, mint egyéb eredeti *d*-vel, pl. *kala'en* e h. *kaladen* ; szintígy osztB. *poget* és dat. *pogeda*. — Van azonban még az eddigittől (*t* (*d*) : *k*) alakra egészen elütő többes-képzés, t. i. az *i* (*j*), pl. a finnben *maa*-tól *mai*- : *maissa*, *mailla* ; magy. *mí*, *tí*, *botjaim*, *kertjeim*. — Ennek magyarázására kiindulhatunk az oszt. S. *-gała(-m)*, *-zala(-m)*-ból, mely tulajdonkép dualis értékű, de nyilván pluralis-képzővel (*l*) van megtoldva. A *-g*, mely későbbben *-j* (*i*)-vé vált, eredetileg dualis képző, de e functiója megszüntével vagy legalább elhomályosultával, szintén a pluralis jelölésére használtatott, magához vette azonban még ennek képzőjét is (finn *-ite*, illetőleg *-ide*, pl. gen. *maiden*), kétségkívül a világosabb, határozottabb megjelölés végett. Ily hasonjelentésű képzőhalmaz nem ritka tünemény a nyelvekben ; így pl. a magyar nyelv nem érzi már a *házól*-ban az abl. képzést (*házól*) és megtoldja még egygyel : *házólról* jövek ; a somogyi ember meg így beszél : megítatom a *lovaimakat*, melyben szintén két plur. jelölő van. — E *-j* illetőleg *j+d* többes képzővel magyarázható a magy. *mí*, *tí* (=f. *mei*, *tei* vagy *meidü. teidü*) ily előzetes fejlődés után : *mile*, *tile* : *míle*, *tíle* ; *botjaim* szintén ily fejlődés után : *bot-ja-do-m*, *-jalom -jalom*, *-jajom = botjaim*. E fejtegetést igazolja egy nyelvtörténeti adat is. A Müncheneri cod. ben kétszer is előfordúl : *fialim*, mi azt mutatja hogy a *botjaim*-ban levő hiatus újabb keletű, s a régi nyelvben a helyén *l* mássalhangzó volt. (Lásd : Budenz, Ugor-m. nyelvt. jegyzetek, 55—59. §.)

10. Az igeragozásbeli személyragok megegyeznek, legalább eredetileg a személynévmásokkal. De némely személyrag-alakban e személynévmási részen kívül találunk még olyan részt is, mely a személyt nem határozza meg, a mennyiben több személyben ugyanez alakban fordul elő, s így csak mutató, nyomatékosító szerepe van. Ilyen az ugor nyelvekbeli *n*, mely sokszor nyíltan előlép,

máskor csak lappang; így a magy. *leszen, tudjon*-ban még megvan, de már az *alszom (uram)*-ban lappang, illetőleg beolvadt: $nm = mm = m$. Van ezenkívül a magyarban k nyomatékösítő rág is, még pedig oly kizárólagos magyar nyelvi sajáttságkép, hogy a zürjénvotjakbéli tagadó igén észlelhető csekély jelenséget leszámítva sehol sem találunk hasonlót. Előfordúl e k az egyes-sz. 1. szem.: *tudok* és 3. sz. *alszik, ennék*-ben. A *tudok*-ban a k nem lehet személyrag s mellette a tulajdonképi m személyrag lappangásba jutott a köv. fejlődéssel: $m = v$ (l. a hangtanban: *nyelv = nélme*), tehát: *tudok_s*-ből: *tudok_s*, (hogy a szem. rag a k előtt volt s nem utána, látszik még a 3. sz.: *alsz-i-k*); *tudok_s*-ből assimilatióval: *tudokko*, mely ép úgy lehetett egyszerű *tudok*-vá mint *uramma = uram, szelme: szemme = szem*. A k nyomatékösítő rag előfordúl egyébiránt a személynévmásokon is: *vogK. amk, nak, tak*, (magam, magad, maga) stb. s a magyarban is: *en-g-em té-g-ed (tenged helyett)*. — Az *-ik* 3. személyrag: *alszik, ennék* (HB. *enneik*, Göcsejben: *fáznaik*) a személymutató *i (ja, je)* és nyomatékösítő k -ből áll, úgy hogy pl. *válik* ebből van szerkesztve: *válo-j_s-k (válojk, válék) = válik*; (é = i: *keztét — kezít, messzé — messzi*).

11. A tárgy-személyre mutató ragozásnak a mordvin után, melyben mind a három személyre való tárgyragok megvannak, a magyar még legtöbb nyomát őrizte meg, de csak a 2-ik és 3-ik tárgy-személyre vonatkozólag: *tudlak, tudálak, tudtalak, tudnálak*, melyekben az $l = a$ *tudol, aluszol*-béli l -vel, mely d -ből lett s 2. személyre utal. A 3-ik személyre vonatkozik a *ja, je* «öt, öket» jelentéssel; *tudja, verje* h. *veri* (ép úgy mint tájdivátosan: *adi, tudi, láti*). Az imperativusban a tárgymutató *ja* összeolvadt a módjelző j -vel: *tudja = tudjoja, tudjuk = tudjojuk*; a *tudják* indic. alakban a *ják* nem $ja+k$ (többesrag), mert a *ja* nem nominat. alak, mely fölvehetné a k -t; hanem inkább a *ja* tárgymutatóhoz a már kész többes 3-ik szem. névmás: *jok* járult: $ja + jok = ják$, ép úgy mint *adnák = adna-ják*; imper. *írjátok = írjajátok*. Lehetséges, hogy a *jok* mellől már régebben eltűnt a tárgyrag ép úgy mint az 1. és 2. személyben: *irom, irod*. A *ja* eredetét a magyarhoz közel álló *vogul-osztják* 3. szem. t (d)-ből származtathatjuk, melyből ép oly könnyen fejlődhetett j (d -n keresztül) mint l (vö. *úja = finn ūde*, l. Ugr. Sprachstudien I, 34—35. ll.) De ugyane j -nek, illetőleg valamely meg-

előző alakjának benne kell lennie az *irom*, *irod*-ban is; legalkalmasabb az *l*-nek fölvétele, miszerint pl. *irom* = *irolo-m*, *irolm* (úgy mint *szem*, *szeme* = *szelme*). — A *tudá*, *veré*-ben a hosszú *á*, *é*, arra mutat, hogy volt utána védő rag: *tudája*, *veréje*; a HB.-beli *had-lava*, *feledeve*, ez elmaradt ragot *va*, *ve* alakban őrizték meg, a mely szintúgy mint a *ja* eredetibb *la*-ra vihető vissza; — a *tudta*, *verte*-ben a *ja* csak úgy maradt el mint a *lova*, *keze*-ben: *lova-j*, *lova l_s*-ból.

12. Minthogy az ugor nyelvek az igemódkülönbségek fölfogására és kifejezésére nézve csak részben egyezők egymással, ebből azt következtethetjük, «hogy a közös ugor alapnyelvben az állítás modalitásának föltüntetése épen csak megindult volt, s e tekintetben a részletes kifejlődés és megállapodás még csak az ugarság egyes ágaiban történt.» (Budenz, Jegyzetek 68. §.) — Csak az indicativuson belül nyert az ugor nyelvekben a «tempus» is egyszerű alakú kifejezést. Különösen a praeteritum kitételére alkalmazott alakok közt van egy, mely még az ugor alapnyelvből való, mert mind a két ugarságban föllelhető, t. i. a *-j* (<*i*) képzős praeteritum-tő (eredetileg azonos a nom. agentis *j*-féle képzéssel) f. *meni*, lp. *manni*, magyar: *mene* (e h. *menē*, *menej*). — E mellett vannak később fejlett praet. tők; a cser. és mord.-ban a nom. agentis és nom. acti-t képező *š*, *ś* (*kš*, *ks*-ből) nom. verbale mint praet. tő szolgál; a vogul és osztjákban momentán értékű *-s*; a magyarban pedig a nomen acti-t és praeteriti-t képző *-t* (illetőleg *-tt*) végzi e szerepet: *men-t*, *mondo-tt*. — Figyelemre méltó a 2. szem.: *mondottál*, <*ál*, *él*-vel <*ol*, *öl* helyett. Megmagyarázható ez a *vol*-, *val*-segédige hozzá szerkesztésével: *mondott-val-ol* = *mondott-vál*, *mondottál*; az 1. szem. *mondottam* szintén = *mondott-val-om* = *mondottām*. Ily segédige egyébiránt szerepel a cser. praeteritumban is: *tolonam*, e h. *tolon-ulam*. A finnben és lappban is szerepel mint körülíró segédige: *olen* (*olet*, *on* stb.) *antanut*, *mennyt* stb.; a lappban: *lām addam*, *lāk a.*, *lā a.* stb.

13. A névszó viszonyítására szolgáló locativus, ablativus és lativus-ragok általában visszavihetők az ugor nyelvekéire; de van itt is olyan jelensége a magyarnak, mely által különbözik a többitől. Így az ugor nyelvekkel egyező locat. *n* ragon kívül igen

elterjedt használatú a locat. *tt* (*t*) rag, néha mint az *n* nyomatékozója: *lent, kint, fent, bent, alant*; de önállóan is: *mellett, mögött, alatt, Fehérvárott, Pécssett*; időre vonatkozólag: *legéntemben, ifjatta*, s toldással: *régenten, hajdantan*. Ide vehető a régi *tt-s* gerundium régi biblia-fordításainkban; látja őtet *ülette* (videt eum sedentem); láttonk tégedet *éhezetted, szomjazattad* (sitientem) stb., mely ép úgy határozóul áll mint a: *menet, jövet* (pl. hazamenet megáztam, jövet senkit sem láttam). — Említsük még meg a módhatározókat alkotó: *-ül, -ül-t*: *boldogúl, jámborúl*, melynek helyét az újabb nyelvben már egészen kiszorítja az *n-es* alak: *boldogan, jámboran*; de vannak példák, melyekben csak az *ül* használatos: *szentül, rosszul, jól* (e h. *javúl*), nem tekintve a főnevektől valókat: *zálogúl, emberül, feleségül* stb.

14) Figyelemre méltó jelenség az is a magyarban, hogy az ugor nyelvek közt egyedül fejtette ki szélesebb körű szereppel az igekötőket, melyeknek ép oly functiójuk van mint az árja nyelvekbeli ige-praefixumoknak. — Az altaji nyelvek nem igen használnak igekötőket, mert rendszeren több töigéjük van, mely az irányt már magában is kifejezi, úgy hogy azt nem kell még adverbium által is megjelölni, pl. török: *girmek* magában is: *bemenni, gitmek elmenni, gečmek átmenni*; de idővel már nem érzi ezt a nyelv, s akkor adverbiummal nyomatékosítja: tör. *ičeri girmek* v. *ašarı inmek* alá v. leszállani. Igekötőnek van ugyan némi nyoma a vogulban, de nagyobb jelentőségre csak a magyarban emelkedett, a mit azonban épen nem lehet a szomszéd árja nyelvek utánzatának venni. Ha mégis ilyeneket látunk: *bevenni* a várat = einnehen, a régi *megvenni* helyett, ez ugyan germanismus, de a *bevenni* szó nem most készült, nem az «einnehen» utánzata, csak hibás analogiára rántotta elő a nyelv a már meglevő, de más használatú szót. Egyébiránt eredeti helyirányi értéküket leginkább csak az *el* és *meg* fejlesztették tovább (kivált a «bevégzettség, eredményesség, perfectio» kifejezésére); kevesebb esetben a *be, ki, föl* (l. Nyelvtud. Közl. II, 175—88. és III, 73—96 ll.)

15. Befejezésül szóljunk még a névelőről. A névelő: *az, a* használata minden valószínűség szerint csak későbbi fejlődés,

specialis magyar nyelvi sajátság, annyival inkább, mert mennél előbbre megyünk, nyelvemlékeink annál gyérebben használják, pl. HB. *engede urdung intetvinek | hug ur | odutta vola neki paradisu-mut hazoa* stb. mely helyeken ma már névelőt használunk; bár a HB. ismeri már a névelőt: *oz gimilstul, oz tiluvt gim.*; Königs. töredékben: *oz ysten* stb. Ezért mondta Hunfalvy Pál (Tájékozás a magyar nyelvben 41. lp): «Gyaníthatni, hogy eredetben névhatározó nélkül járt a magyar névszó is, mint melynek meghatározására sok más eszköze van a nyelvnek, s hogy az, ez mutató névmás itt Európában kényszerítettett névhatározó szerepet viselni.» De azért még sem áll a magyar nyelv névelőjével egészen elszigetelten az ugor nyelvek közt. A mordvin nyelvnek is van articulusa, csak hogy hátul járúl a névszóhoz, mint az oláh és skandináv nyelvek articulusa. E szerint mégis külön magyar nyelvi fejlődésként jelölhetjük meg a névelőt, a nélkül hogy az árja nyelvek utáztatának kellene tekintenünk (l. Nyelvt. Közl. II, 162—64).

Végig futva ekként a magyar grammatikán, látjuk, hogy nyelvünk mind külsőleg a hangokban mind belsőleg a nyelvtani szerkezet dolgában, a többi rokon nyelvektől elszakadva számos oly sajátságot fejlesztett ki, melyeknek néha csak gyenge, máskor semmi nyomára nem akadunk a rokonságban.

Értekezésem folyamán megkíséretttem néhány ily sajátság összeállítását. Néhányat mondtam, mert e kis értekezés távulról sem követeli a teljesség s még kevésbé az eredetiség dicséretes nevét. Számos sajátság van még, mely kikerülhette figyelmemet, s viszont a felhozottak közt talán olyan is, mely bátran elmaradhatott volna. Mentsen ki az a szándék, hogy csak egy fogást akartam adni a nagyobbrészt feldolgozott anyag nyomán, mintegy felhíva a figyelmet a fontos tárgyra. Avatottabb kéz munkájára vár a tárgy kimerítő s eredetibb feldolgozása.

BADICS FERENCZ.